

JAN KOCHÉL

Uniwersytet Opolski, Wydział Teologiczny

<https://orcid.org/0000-0002-0399-6056>

Dialog kultur w Europie – wyzwanie dla szkolnego nauczania religii

Dialogue of Cultures in Europe – a Challenge for School Teaching of Religion

Abstract

The article addresses an issue raised at the international scientific conference of the European Forum for Religious Education in Schools (EuFRES). The 20th Forum took up the topic of “Dialogue of Cultures in Europe – a Challenge for School Teaching of Religion”. The basic assumptions of EuFRES were presented along with the course of several days of deliberations that took place in Vienna in April 2022. The European Forum for Religious Education in Schools is an international and independent body of pedagogical and religious research and exchange of experiences in the field of school teaching of religion. Forum representatives have been meeting and conducting intentional dialogue for four decades. The fruit of the last, post-pandemic debate turned out to be valuable conclusions and postulates on the subject of interpersonal and interreligious dialogue as a challenge for school teaching of religion. In the educational dialogue, there are no ready-made recipes that could be easily applied, but there are values, attitudes and qualities that must be acquired and developed. On the basis of experience, research and the constantly developing debate of theoreticians and practitioners of education and upbringing, this does not seem to be an easy task, but one that is necessary for a culture of dialogue to be developed and promoted and without which there can be no dialogue of cultures in a globalized and information society. In this context, an important goal of religious education is to help students develop the skills of dialogue understood as an expression of respect and recognition of the value of another person. Everyone involved in the education process is obliged to constantly develop competences in the field of active participation in dialogue. Teachers, students and their parents should participate in shaping the attitude of dialogue. Formation should combine elements of theory and practice, and it should also provide a holistic harmonization of the cognitive, emotional, communicative and spiritual levels.

Keywords: European Forum for Religious Education in Schools, dialogue, upbringing, religious education, dialogue of cultures.

Abstrakt

Artykuł podejmuje problematykę podnoszoną na międzynarodowej konferencji naukowej Europejskiego Forum Nauczania Religii w Szkołach (EuFRES). XX Forum podjęło temat „Dialog kultur w Europie – wyzwanie dla szkolnego nauczania religii”. Zaprezentowano podstawowe założenia EuFRES oraz przebieg kilkudniowych obrad, które odbyły się w Wiedniu w kwietniu 2022 r. Europejskie Forum Nauczania Religii w Szkołach jest to międzynarodowe i niezależne gremium pedagogiczno-religijnych badań oraz wymiany doświadczeń w obszarze szkolnego nauczania religii. Przedstawiciele Forum spotykają się i prowadzą intensywny dialog od czterech dekad. Owocem ostatniej – popandemicznej debaty – okazały się cenne wnioski i postulaty na temat dialogu międzyosobowego i międzyreligijnego jako wyzwania dla szkolnego nauczania religii. W dialogu wychowawczym nie ma gotowych recept, które można po prostu zastosować, ale konieczne są wartości, postawy i cechy, które trzeba nabyć i rozwijać. Na kanwie doświadczeń, badań i stale rozwijającej się debaty teoretyków i praktyków edukacji i wychowania nie wydaje się to łatwym zadaniem, ale niezbędnym dla kultury dialogu, która ma być rozwijana i promowana, bez której nie może być mowy o dialogu kultur w zglobalizowanym i informatycznym społeczeństwie. W tym kontekście istotnym celem edukacji religijnej jest niesienie uczniom pomocy w rozwijaniu umiejętności dialogu, rozumianego jako wyraz szacunku i uznania wartości drugiej osoby. Wszystkie osoby zaangażowane w proces edukacji są zobowiązane do permanentnego rozwijania kompetencji w zakresie aktywnego uczestnictwa w dialogu. W kształtowaniu postawy dialogu powinni uczestniczyć nauczyciele, uczniowie oraz ich rodzice. Formacja powinna łączyć w sobie elementy teorii i praktyki. Powinna także zapewniać holistyczną harmonizację poziomu poznawczego, emocjonalnego, komunikacyjnego i duchowego.

Słowa kluczowe: Europejskie Forum Nauczania Religii w Szkołach, dialog, wychowywanie, nauka religii, dialog kultur.

Europejskie Forum Nauczania Religii w Szkołach (EuFRES) jest platformą spotkania i dialogu nauczycieli religii i specjalistów z różnych dziedzin nauk humanistycznych i społecznych oraz komunikacji międzykulturowej z całej Europy. Pierwsze spotkanie EuFRES odbyło się w 1984 r. w Klingenthal, w departamencie Bas-Rhin, w historycznym regionie Alzacji. Od tego czasu co dwa lata europejscy nauczyciele religii gromadzili się w różnych ośrodkach, by dyskutować nad bieżącymi problemami edukacji religijnej. Dwudziestoletnia wymiana myśli i doświadczeń zrodziła piękne owoce spotkania i dialogu¹. Jubileuszowe, XX Forum Nauczania Religii odbyło się w centrum konferencyjnym *Europa-haus* w Wiedniu w dniach 20–24 kwietnia 2022 r. Temat debaty: „Dialog kultur w Europie – wyzwanie dla szkolnego nauczania religii” zaplanowany był na 2020 r., jednak ze względu na pandemię COVID-19 został przeniesiony na 2022 r. Od 2008 r. Unia Europejska jako temat główny debaty przyjęła problematykę dialogu międzykulturowego. Promowanie dialogu kultur w Europie okazało się konieczne ze względu na różne doświadczenia historyczne, geopolityczne, religijne, społeczno-kulturowe i edukacyjne poszczególnych krajów. Również EuFRES, mając na względzie cele edukacji religijnej w szkole, właściwie rozu-

¹ Roman Buchta. 2022. Europejskie Forum dla Edukacji Religijnej w Szkołach (EuFRES). W *Leksykon katechetyczny*. Red. Jan Kochel, Jerzy Kostorz, 139–141. Kielce: Wydawnictwo Jedność.

miany i realizowany dialog kultur, postanowiło włączyć się w tę debatę i udokumentować konkretny wkład w całościowy rozwój europejskich uczniów różnych wyznań i kultur.

1. Europejskie Forum Nauczania Religii

Czym jest Europejskie Forum Nauczania Religii? Jest to międzynarodowe i niezależne gremium pedagogiczno-religijnych badań oraz wymiany doświadczeń w obszarze szkolnego nauczania religii. Forum to gromadzi specjalistów z różnych krajów Europy, którzy – zgodnie ze statutem – spotykają się w cyklu dwuletnim w różnych ośrodkach edukacyjno-oświatowych². Cele EuFRES to: podejmowanie bieżącej refleksji nad uwarunkowaniami nauczania religii w szkołach publicznych i prywatnych w krajach Europy; diagnozowanie aktualnych problemów społeczno-kulturowych oraz wskazywanie obszarów niezbędnych badań naukowych. Inicjatywa ta, mając początek w środowisku katolickim, pozostaje otwarta na inne wyznania chrześcijańskie. Członkami Forum są: krajowi eksperci (naukowcy, pedagodzy, nauczyciele religii), których obszar badań związany jest z problematyką edukacji religijnej prowadzonej w środowisku szkolnym; osoby odpowiedzialne za nauczanie religii w kraju, regionie czy diecezji; kierownicy i dyrektorzy ośrodków kształcenia i stałej formacji nauczycieli religii; redaktorzy czasopism podejmujących problematykę edukacji religijnej; reprezentanci krajowych związków nauczycieli religii oraz przedstawiciele ruchów, komitetów czy stowarzyszeń zainteresowanych edukacją religijną (np. *Coordinating Group for Religion in Education in Europa* – CoGREE; *European Equipe of Catechesis* – EEC). Uchwały oraz wnioski wypracowane przez Forum nie posiadają charakteru zobowiązania prawnego dla organizowania nauczania religii w krajach Europy. Zarząd EuFRES tworzy pięcioosobowe Kuratorium, złożone z przedstawicieli różnych krajów, którzy troszczą się o organizacyjną i merytoryczną stronę kolejnych zgromadzeń³.

Ostatnie, jubileuszowe spotkanie w Wiedniu podjęło temat dialogu kultur jako wyzwanie dla szkolnego nauczania religii. Opublikowana w 2008 r. *Biała Księga* na temat dialogu międzykulturowego definiuje go jako otwartą i pełną szacunku wymianę poglądów między osobami lub grupami mającymi różne pochodzenie etniczne, kultury, religie, języki i dziedzictwa. Dialog międzykulturowy wymaga swobody i umiejętności wyrażania własnych poglądów, a także chęci i umiejętności słuchania zdań innych ludzi. Celem dialogu międzykultu-

² Por. Polska wersja strony EuFRES (2.5.2022). <https://eufres.org/statut>.

³ Buchta. 2022. Europejskie Forum dla Edukacji Religijnej w Szkołach, 139.

rowego jest rozwinięcie głębszego zrozumienia dla różnych poglądów i praktyk, zwiększenie uczestnictwa i wolności dokonywanych wyborów życiowych, równości i szacunku dla ludzkiej godności, pobudzenia procesów twórczych oraz promowania możliwości ludzi i społeczeństw do wzrostu i transformacji poprzez pełen szacunek dialog z innymi⁴.

2. Dialog kultur w Europie a wyzwania dla nauczania religii w szkołach

Organizatorzy i uczestnicy XX Forum EuFRES podjęli temat dialogu w kontekście aktualnych wyzwań szkolnego nauczania religii. Poszukiwano nowych dróg dialogu, troszcząc się zarazem o niezagubienie tożsamości tych religii i kultur, które tworzą fundament Europy.

Po otwarciu obrad Forum przez ks. dr. hab. Romana Buchtę prof. UŚ (aktualnego prezydenta EuFRES), bpa dr. Wilhelma Krautwaschela z Wiednia, przewodniczącego Komisji Szkolnej Konferencji Episkopatu Austrii, oraz Waltera Prüggera – kierownika Wydziału ds. Edukacji, Sztuki i Kultury diecezji Graz – Seckau, pierwszy referat wygłosił dr Michael Kuhn – przedstawiciel Komisji Konferencji Episkopatów Unii Europejskiej (COMECE) z Brukseli. Jako diakon stały, teolog i specjalista od komunikacji interpersonalnej zaprezentował wykład pt. *Dialog religii i kultur – impulsy dotyczące sytuacji w Europie*. Prelegent przedstawił niezwykle ciekawe refleksje o charakterze narracyjnym i zapraszającym do dialogu. Były to cztery krótkie opowiadania o kulturze i dialogu w Europie, zakończone szeregiem pytań do dyskusji panelowej. Pierwsze opowiadanie było świadectwem z rodzinnego Etterbeek, pięćdziesięcioletniej gminy w regionie Brukseli, gdzie mieszka 75% osób narodowości innej niż belgijska, a ponad 50% – nieeuropejskiej. Łącznie reprezentują oni ponad 150 różnych nacji. W dzielnicy, w której mieszka dr Kuhn, o powierzchni nieco mniejszej niż pół kilometra kwadratowego, znajdują się: muzułmańska szkoła, jesziwa Lubawiczera, anglojęzyczna (konserwatywna) szkoła katolicka, inne szkoły katolickie i prawosławne, meczet bangladeski, grecki kościół melkirski, rosyjska cerkiew prawosławna, rzymskokatolicka filia większej parafii oraz kilka małych, wolnych kościołów. Gmina polityczna, zaangażowana w belgijską formę laickości, utrzymuje ze wszystkimi kontakty i ma odpowiedzialnego za to radnego. Gmina utworzyła własne ciało doradcze, w którym zasiadają przedstawiciele różnych narodowości, by wspierać

⁴ Zob. *Biała Księga Dialogu Międzykulturowego Rady Europy* (2.5.2022). <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/dialog/aktualnosci/biala-ksiega-dialogu-miedzykulturowego-rady-europy>.

burmistrza w realizowaniu idei dialogu międzykulturowego. Dr Kuhn zauważył, że w tym tyglu kulturowym i religijnym „wszystko jest w porządku i prawie wzorcowo”, a zaledwie kilkaset metrów od granicy gminy zaczyna się Mantongé – dzielnica w sąsiedniej gminie, Elsene, zamieszkaana głównie przez Afrykańczyków, wśród których większość pochodzi z Konga i Rwandy (wielu z nich ma obywatelstwo belgijskie), gdzie jednak dochodzi często do starć z policją i demonstracji. Powodem tego są z jednej strony warunki społeczno-ekonomiczne i handel narkotykami, z drugiej zaś jawna (a jeszcze częściej ukryta) dyskryminacja, na którą narażonych jest wielu Afrykańczyków, nawet jeśli są obywatelami belgijskimi i urodzili się w Belgii. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest – wg prelegenta – wciąż niezakończony proces pogodzenia się z kolonialną przeszłością Belgii. Pod wieloma względami opisana sytuacja z pewnością odpowiada innym europejskim metropoliom i wielkim miastom, takim jak np.: Paryż, Londyn, Berlin, Amsterdam. Przyczyny napięć i sporów są złożone, jednak wymiar społeczno-ekonomiczny i etniczny odgrywa znacznie większą rolę niż kulturowy czy religijny. Na tej kanwie dr Kuhn sformułował kilka pytań, a wśród nich m.in.: Czy dialog między różnymi wspólnotami, który jest niezbędny do łagodzenia napięć i sporów, nie powinien być znacznie szerszy i nie ograniczać się tylko do obszarów różnic kulturowych i religijnych? Czy nie powinna on obejmować całego kompleksu nierówności społecznych i warunków społeczno-ekonomicznych, a także (zatrutej?) przeszłości obciążonej kolonializmem?

Trzy kolejne prezentacje miały podobną strukturę narracyjną. Pierwsza związana była z aktualnym problemem wojny w Ukrainie i uchodźcami w wielu krajach Unii Europejskiej. Prelegent opisał trudności w asymilacji uchodźców, choć powszechne jest hasło: „Po prostu dołącz do rodzin, to normalne”. Dr Kuhn pytał: Czy coś takiego, jak dialog między kulturami, może się w ogóle udać w tych warunkach (a raczej: przy braku warunków)? Czy nie wymaga to najpierw wielkiej gotowości do autorefleksji, a potem sporej porcji samorelatywizacji? Czy nie powinno być większej ciekawości, aby dowiedzieć się więcej o kulturowym i historycznym pochodzeniu drugiej osoby? Druga relacja dotyczyła problemu sporów wokół uboju rytualnego i różnych praktyk religijnych, nieakceptowanych w społeczeństwie zsekularyzowanym i religijnie „niemuzykalnym” (J. Habermas)⁵ lub obojętnym. Ostatnie opowiadanie dotyczyło zwolenników teorii spiskowych, propagatorów *fake newsów* – nowych podziałów społecznych i ich konsekwencji dla demokracji. Pytania prelegenta były aktualne i rzeczowe, budziły uczestników do refleksji i dialogu.

⁵ Jürgen Habermas. 2005. Religion in der Öffentlichkeit. W *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*. Red. Jürgen Habermas, 125–155. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Po pracach w grupach główne wystąpienie konferencyjne pierwszego dnia uzupełniły refleksje przedstawicieli poszczególnych państw, np. Gerda Birka SVD (Niemcy): *Dialog międzyreligijny na styku różnych wyobraźni w środowisku szkolnym*; ks. dr. Michała Bordy (Polska): *Pedagogika kultury w adhortacji „Gaudete et exultate” papieża Franciszka*; s. Chrystofory Bushtyn SSMI (Ukraina – on-line): *Etyka chrześcijańska w wielokulturowym świecie Ukrainy: doświadczenia i perspektywy*.

Drugi dzień otworzył wykład prof. Sergio Ciatelliego z Papieskiego Uniwersytetu *Antonianum* w Rzymie w formie konferencji on-line pt. *Wychowanie do kultury dialogu w nauczaniu religii*. Referat odpowiadał na pytania: Co oznacza dziś [termin] dialog? Jak rozumieć dialog między religiami? Dlaczego szkoła z racji swego charakteru powinna być miejscem dialogu? Czy podobnie ma się rzecz z religiami? „Religie mogą prowadzić dialog między sobą, bo składają się z osób, które z kolei są zdolne do prowadzenia dialogu” – zauważył prof. Ciatelli. Na koniec padły jeszcze odpowiedzi na pytania o szkolne wychowanie religijne, nauczanie religii i dialog międzyreligijny oraz co oznacza „szkolne” nauczanie religii (w kontekście włoskim). Wykład był bardzo rzeczową analizą wyzwań, które stają przed współczesnym nauczaniem religijnym. Prelegent mocno podkreślił ważność założeń kultury dialogu, która musi być częścią DNA szkoły, nie mniej niż DNA religii. Jednak ścieżka, którą starał się pokazać, może wspierać dążenie do takiego nauczania religii, które nie wyczerpuje się w przedstawieniu własnej tożsamości, lecz jest otwarte na wpływy pochodzące z wieloaspektowego i pluralistycznego kontekstu. Troska o własną tożsamość religijną musi być priorytetem. „Nauczanie religii w szkole jest uprzywilejowaną okazją do zrozumienia sensu dialogu, ponieważ jego treść jest samoistnie otwarta na dialog i sprzyjająca tego rodzaju doświadczeniu. Zważywszy na charakter wychowania szkolnego i nauczania w niej religii, decydującą rolę do spełnienia ma nauczyciel religii, jako wiarygodny przedstawiciel kultury dialogu, w kształtowanie której należałoby zaangażować się w odpowiednim stopniu” – podsumował prof. Ciatelli.

Głosy pedagogów z różnych krajów uzupełniły główne wystąpienie, np. prof. Ana Thea Filipović z Katolickiego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Zagrzebiu (Chorwacja): *Dialog międzykulturowy i duchowa komunika. Wiodące kryteria odnowy kształcenia nauczycieli religii według „Veritatis gaudium”*; Johann Hisch, założyciel i prezydent Międzynarodowej Sieci Edukacyjnej *Pilgrim* (Austria), przedstawił główne założenia i wymiary LSAP – „Platformy Działania *Laudato Si*”⁶; Silvia Tschatschoua Inau z *Kirchliche Pädagogische Hochschule Wien/Krems* (Austria): *Realizacja wizji wyższej*

⁶ Zob. *Laudato si'*. Action Platform (2.5.2022). <https://laudatosiactionplatform.org>.

szkoły pedagogicznej w ramach patronatu ekumenicznego i współpracy między religijnej;

Kolejny dzień rozpoczął się od trzeciej serii referatów wprowadzających w pracę w małych grupach. Przedstawiciele różnych środowisk i narodowości podejmowali wyzwania edukacyjne w kontekście dialogu kultur, m.in.: Marija Jurisić i s. Valentina Mandarić z Uniwersytetu w Zagrzebiu zaprezentowały *Nowy program nauczania religii katolickiej w Chorwacji w służbie dialogu promocyjnego*; ks. dr Radosław Mazur (Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego): *Nauczanie religii w Polsce w sytuacji pluralizmu i złożoności*; dr hab. Reimer Tibor SDB z Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie (Słowacja): *Dialog między kulturami na Słowacji. A co z nauczaniem religii w szkole?*; Stefan Sampt z *University College of Teacher Education of Christian Churches Vienna/Krems* (Austria): *Etyka – przedmiot obowiązkowy w szkołach austriackich od roku szkolnego 2012/22*; Janusz T. Stolarczyk, teolog i nauczyciel religii z Poznania: *Szukanie dróg dialogu kultur w szkole „Przystanek LO ŚREM”*; dr Peter Weinstich, inspektor wychowania religii w archidiecezji wiedeńskiej (Austria): *Dialog międzyreligijny. „Dialogiczno-konfesyjne nauczanie religii” (DK:RU) – wspólny projekt pięciu Kościołów chrześcijańskich w zakresie szkolnej edukacji religijnej w archidiecezji wiedeńskiej*; dr hab. Mirosław S. Wierzbicki SDB (dyrektor szkoły salezjańskiej w Toruniu): *Wychowanie młodzieży do dialogu w dobie przemian kulturowych i religijnych*; Grzegorz Zbiorczyk, nauczyciel religii (Polska): *Edukacyjne projekty społeczne „socioMovens” jako przykład nowych form pedagogicznych i ewangelizacyjnych*.

Wiedeńskie wykłady, debaty i pracę w zespołach językowych połączono ze wspólną modlitwą o pokój i jedność oraz z poznawaniem kontekstu kulturowego miasta i okolicy kraju nad Dunajem. Wiedeń jest ośrodkiem administracyjnym, akademickim, turystycznym i kulturalnym o znaczeniu międzynarodowym. Stolica Austrii to miasto o najwyższej jakości życia na świecie, siedziba wielu pięknych kościołów, pałaców, muzeów, galerii sztuki, oper i filharmonii. Wiedeń kojarzony jest przede wszystkim z muzyką klasyczną. Jej przedstawicielami byli trzej wybitni kompozytorzy: Joseph Haydn, Ludwig van Beethoven i Wolfgang Amadeusz Mozart. Do dziś, przemierzając ulice Wiednia, można podążać ich tropem. Jest to również miasto wielu kultur i religii. Jedną trzecią mieszkańców stanowią bowiem obcokrajowcy, których udział w ludności miasta od wielu lat systematycznie rośnie.

Szkolnictwo religijne w Austrii jest wyznaniowe: katolickie, prawosławne, protestanckie, starokatolickie, wolnokościelne, islamskie. Fakt, że w Republice Austriackiej istnieją różne lekcje religii, jest – według władz oświatowych – znakiem uznania dla różnorodności religijnej i pozwala zachować tożsamość

uznanym mniejszościom religijnym⁷. Przedstawiciele kilku wyznań opracowali wspólny projekt pięciu Kościołów chrześcijańskich w zakresie szkolnej edukacji religijnej w archidiecezji wiedeńskiej pt. *Dialogiczno-konfesyjne nauczanie religii dk:RU*⁸. Przedstawiciele różnych wyznań próbują odpowiedzieć na następujące, kluczowe pytanie: W jaki sposób można współpracować w zakresie edukacji religijnej, aby z punktu widzenia wychowawczego i religijno-pedagogicznego służyła ona dzieciom i młodzieży oraz austriackiej szkole, zachowując jednocześnie tożsamość poszczególnych wyznań?

Koncepcja dk:RU działa w ramach umowy szkolnej i ustawy o nauczaniu religii⁹. Zasadniczo zachowana jest wyznaniowość nauczania religii i nie jest ona w żaden sposób kwestionowana, ważne jest jednak, aby udział uczniów innych wyznań w lekcjach nie powodował zmiany liczby lekcji przewidzianych prawem. Projekt nie postrzega wielości jako przeszkody, ale jako szansy edukacyjnej i możliwość wzmocnienia własnej tożsamości. Współpraca międzywyznaniowa – zdaniem autorów projektu – jest okazją do odkrycia tego, co łączy, bez rezygnowania z tego, co w każdym przypadku jest wyjątkowe:

- wzmacnia współpracę między Kościołami i kładzie nacisk na spotkanie,
- w szkole realizowana jest troska o ekumeniczną wspólnotę Kościołów chrześcijańskich,
- zachowuje tożsamość konfesyjną uczniów,
- przyczynia się do demokratycznego i integracyjnego rozwoju szkoły,
- promuje spotkania i wymianę z innym wyznaniem,
- wyostrza postrzeganie różnorodności religijnej i ideologicznej oraz podobieństw religijnych, nie ignorując różnic.
- Oczywiście projekt uwzględnia również niepożądane skutki uboczne tego typu oddziaływań edukacyjnych, np.:
- w nauczaniu dominuje własna denominacja nauczyciela,
- mniejszość wyznaniowa zostaje pominięta,
- do uczniów mniejszości wyznaniowej zwraca się jako do ekspertów swojego Kościoła,
- uczniowie należący do większości wyznaniowej nie są traktowani w ten sam sposób,
- nie zwraca się uwagi na uczniów bez wyznania religijnego,

⁷ Piotr Kubiak. 2022. Wychowanie religijne w Austrii. W *Leksykon katechetyczny*. Red. Jan Kochel, Jerzy Kostorz, 746–750. Kielce: Wydawnictwo Jedność.

⁸ Por. *Dk:RU. Dialogisch Konfessioneller: Religionsunterricht*. 2020. Wien: Erzbischöfliches Amt für Schule und Bildung.

⁹ Por. *Statut des Interdiözesanen Amtes für Unterricht und Erziehung, ABl. D. ÖBK, Nr. 45 vom 1. Mai 2008*. 2008 (5.5.2022). <https://www.uibk.ac.at/praktheol/kirchenrecht/teilkirchenrecht/oebiko/idea.html>.

- mocno podkreślane są różnice między wyznaniem, a zwłaszcza to, czego „innym brak”,
- na lekcjach religii nie mówi się prawie nic o innych wyznaniach.

W tego typu edukacji międzyreligijnej istnieją dwa modele nauczania: model nauczania zespołowego i model nauczania delegowanego. W pierwszym modelu dwóch nauczycieli religii z różnych Kościołów prowadzi wspólnie zajęcia z grupą mieszaną wyznaniowo, a w drugim modelu tylko jeden nauczyciel religii uczy mieszaną wyznaniowo grupę uczniów. Wspólną cechą obu modeli nauczania jest uwzględnienie podstawowych treści programowych wszystkich uczestniczących w projekcie Kościołów. Ważną rolę odgrywają wizyty przedstawicieli „nieobecnych Kościołów”, wyjścia klasowe do obiektów sakralnych innych wspólnot religijnych.

3. Wymiar dialogiczny nauczania religii w szkołach

Ważnym aspektem dialogu kultur w szkolnym nauczaniu religii jest podkreślenie dialogicznej i dynamicznej natury religii, która wspiera rozwój uczniów. Zaangażowanie w życie własnego Kościoła lub wspólnoty wyznaniowej wymaga wewnętrznej kultury spotkania i dialogu, którą tak bardzo promuje papież Franciszek¹⁰. Dialog kultur podejmowany na płaszczyźnie międzyreligijnej wymaga, aby każda z religii zachowała swoją tożsamość, przyjmując jednocześnie postawę otwartości na inne religie. Ważnym elementem dialogu jest dążenie do nawiązywania wzajemnych relacji. Wychowanie do dialogu jest jednym z fundamentalnych zadań szkolnego nauczania religii, które powinno być realizowane na wszystkich poziomach edukacyjnych.

Warto wyróżnić pewne wartości, postawy i cechy tego typu nauczania:

- poszukując definicji „dialogu wychowawczego” (gr. *dia* – jeden z drugim; *logos* – słowo), trzeba rozróżnić trzy jego formy: metodę, proces i postawę. Metoda dialogu jest to sposób komunikacji, w której podmioty (osoby) dążą do wzajemnego rozumienia, zbliżenia się i współdziałania (w miarę możliwości). Proces dialogu zachodzi wtedy, gdy, chociażby jeden z elementów zawartych w metodzie został urzeczywistniony. Natomiast postawa dialogu to gotowość otwierania się na rozumienie, zbliżenie się i współdziałanie w stosunku do otoczenia¹¹;

¹⁰ Por. Diego Fares. 2014. *Papież Franciszek o kulturze spotkania*. Tłum. Stefan Tuszyński. Kraków: Wydawnictwo Bratni Zew.

¹¹ Janusz Tarnowski. 1993. *Jak wychowywać?*. Warszawa: Wydawnictwa ATK, 116–117; por. Martin Buber. 1992. *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*. Tłum. Jan Doktor. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.

- w centrum tego rodzaju spotkania i dialogu znajduje się nie „coś”, rzecz do omówienia lub problem do rozwiązania, ale „ktoś”, osoba (gr. *persona*), którą należy spotkać i z którą wchodzi się w dialog, stąd dialog w ścisłym znaczeniu ma zawsze charakter interpersonalny (nauczyciel – uczeń, uczeń – nauczyciel, uczeń – uczeń)¹²;
- należy rozróżnić trzy rodzaje dialogu wychowawczego: rzeczowy, personalny i egzystencjalny. Jeśli chodzi nam o poznanie rzeczywistości, posługujemy się dialogiem rzeczowym. Wartością, ku której zmierzamy, jest prawda. Jeśli zaś otwieramy swoje „wnętrze” przed partnerem (w dialogu), ujawniamy nasze najgłębsze przeświadczenia, intymne uczucie, wprowadzając niejako w „tajniki naszego ja”, to mamy do czynienia z dialogiem personalnym. Jego warunkiem i wartością, na której się opiera, jest wolność. Wreszcie trzecia forma – dialog egzystencjalny – wyraża się nie tylko słowami, lecz całą osobą, oddaniem swego „ja” do dyspozycji partnera, aż do poświęcenia swojego życia. Wartością właściwą dla tej formy dialogu jest miłość¹³;
- na początku każdego dialogu jest spotkanie (osób). Pierwszym i najważniejszym warunkiem owocnego dialogu jest autentyczne spotkanie niewymuszone, otwarte, które dochodzi do skutku tylko ze względu na pragnienie budowania relacji (więzi)¹⁴;
- podstawową postawą w spotkaniu i dialogu jest docenienie drugiego człowieka (ucznia); trzeba pozostawić go w jego wrodzonej wartości, pomimo wszystkich różnic między nami. Spotkanie i dialog nie wykluczają konfliktu (kryzysów), ale w procesie wychowawczym istotne jest to, jak się w nim zachowujemy i jak szanujemy prawo do odmienności w każdym przypadku¹⁵;
- skuteczna komunikacja osób polega na uważnym słuchaniu, koncentrowaniu się na rozmówcy, słuchaniu nie tylko słów, lecz również uczuć, wartości i ich znaczeń. Słuchanie w postawie empatii ma ogromne znaczenie w edukacji i wychowaniu¹⁶;

¹² Michał Winiarski. 2003. Dialog międzyludzki. W *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. 1. Red. Tadeusz Pilch, 693–698. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Zak”.

¹³ Tarnowski. 1993. *Jak wychowywać?*, 116–117.

¹⁴ Tarnowski. 1993. *Jak wychowywać?*, 139–147.

¹⁵ Por. Aleksander Jacyniak, Zenomena Płużek. 1996. *Świat ludzkich kryzysów*. Kraków: Wydawnictwo WAM; Thomas Gordon. 1994. *Wychowanie bez porażek w praktyce. Jak rozwiązywać konflikty w dzieci*. Tłum. Elżbieta Sujak. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax; Tomasz Bilicki. 2000. *Dziecko i wychowanie w pedagogice Jana Pawła II: na podstawie encyklik, adhortacji, wybranych listów i przemówień*. Kraków: Wydawnictwo „Impuls”.

¹⁶ Genowefa Koć-Seniuch. 2003. Dialog. W *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, 688–693.

- celem dialogu nie jest rezygnacja z własnej tożsamości (np. w odniesieniu do wyznawanej religii) na rzecz rozwiązania, wchłonięcie w „ogólne niezaangażowanie” (to byłaby relatywizacja), ale pytanie, w jaki sposób moja tożsamość może przyczynić się do większej całości (i do rozwiązania). Spotkanie i dialog nie są zakończonymi, pojedynczymi wydarzeniami, ale procesami, których celem nie jest przyjęcie jednego lub drugiego punktu widzenia, ale pogodzenie różnic, także w perspektywie większej całości. Ostatecznie chodzi o to, aby w dialogu pozostać otwartym na ewentualną trzecią możliwość, na rozwiązanie, którego nie można było nawet przewidzieć na początku dialogu, ale które jest niejako „owocem dialogu”¹⁷.

Na czym winna zatem polegać edukacja religijna oparta na dialogu? Wydaje się, że wymiar dialogiczny nauczania religijnego to:

- forma edukacji religijnej, kulturowej i etycznej¹⁸ w szkołach o wysokim stopniu pluralizmu religijnego, w której nacisk kładzie się na praktykowanie dialogu w kwestiach religijnych i ideologicznych (światopoglądowych);
- pogłębianie świadomości własnej przynależności wyznaniowej (tożsamości, doktryny, norm moralnych);
- umożliwienie doświadczenia otwartości Kościołów chrześcijańskich na siebie nawzajem (dialog ekumeniczny w duchu encykliki *Ut unum sint*)¹⁹;
- dawanie uczniom możliwości autentycznego poznania innych wyznań; współczesna forma edukacji religijnej, kulturalnej i etycznej, która ze względu na swój szczególny profil jest atrakcyjna dla wszystkich uczniów;
- forma nauczania i wychowania, która stanowi szansę dla danej szkoły i jej profilu pedagogicznego w radzeniu sobie z różnorodnością religijną;
- model edukacyjny z otwartością na dialog, traktowany nie jako ewentualną możliwość, lecz jako nierozwalny warunek praktykowania religii

¹⁷ Za tym kryją się dwie z czterech głównych zasad, które kształtują myślenie papieża Franciszka: „Całość przewyższa część i jest czymś więcej niż suma części” oraz „Czas jest ważniejszy niż przestrzeń”; Franciszek. 2013. *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*. Kraków: Wydawnictwo „M”, nr 222n, 234; Franciszek. 2015. *Encyklika „Laudato si’*. Kraków: Wydawnictwo „M”, nr 141, 178; por. Massimo Borghesi. 2018. *Jorge Mario Bergoglio. Biografia intelektualna*. Tłum. Dariusz Chodyniecki, 179–223. Kraków: Wydawnictwo „Bratni Zew”.

¹⁸ Z początkiem roku szkolnego 2021/2022 – po 20 latach eksperymentów z tym przedmiotem – w wyższych klasach szkół austriackich wprowadzono obowiązkowe lekcje etyki dla uczniów (zob. *Uchwała Rady Narodowej* z 20 listopada 2020 r.).

¹⁹ Jan Paweł II. 1995. Encyklika „*Ut unum sint*”. W *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, 989–1077. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.

(nauczanie religii zgodne z deklaracją *Dignitatis humanae* i konstytucją *Gaudium et spes*)²⁰.

Poprawne pod względem szkolnym i naukowym nauczanie religii musi uwzględniać istnienie innych religii, a zatem podejmować konstruktywne spotkanie z nimi w postawie dialogu, a nie konfliktu. Religia, która odrzuciłaby dialog z innymi religiami, nie byłaby autentyczna, ponieważ fundamentalną zasadą, którą muszą kierować się wszyscy ludzie, jest to, że religia jest dla ludzi, a nie ludzie dla religii.

Zakończenie

W dialogu wychowawczym nie ma gotowych recept, które można po prostu zastosować, ale istnieją wartości, postawy i cechy, które trzeba nabyć i rozwinąć (ukształtować). Na kanwie doświadczeń, badań i stale rozwijającej się debaty teoretyków oraz praktyków edukacji i wychowania religijnego nie wydaje się to łatwym zadaniem, ale niezbędnym dla kultury dialogu, która ma być rozwijana i promowana, bez której nie może być mowy o dialogu kultur w zglobalizowanym, zsekularyzowanym i informatycznym społeczeństwie. W tym kontekście istotnym celem edukacji religijnej jest niesienie pomocy uczniom w rozwijaniu umiejętności dialogu, rozumianego jako wyraz szacunku i uznania wartości drugiej osoby. Wszystkie osoby zaangażowane w proces edukacji są zobowiązane do permanentnego rozwijania kompetencji w zakresie aktywnego uczestnictwa w dialogu. W kształtowaniu postawy dialogu powinni uczestniczyć nauczyciele, uczniowie oraz ich rodzice. Formacja powinna łączyć w sobie elementy teorii i praktyki. Powinna także zapewniać holistyczną harmonizację poziomu poznawczego, emocjonalnego, komunikacyjnego i duchowego. Wyznaniowy model edukacji religijnej wydaje się być skutecznym środkiem promowania dialogu międzykulturowego. Ważne jest jednak, aby docenić także modele współpracy między wyznaniem i religiami jako jedną z nowych dróg realizacji edukacji religijnej.

²⁰ Por. Deklaracja o wolności religijnej. 2002. W *Sobór Watykański II. Konstytucje – dekrety – deklaracje*, 410–421. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum; Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym. 2002. W *Sobór Watykański II. Konstytucje – dekrety – deklaracje*, 526–606. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.

References

- Biała Księga Dialogu Międzykulturowego Rady Europy* (2.5.2022). <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/dialog/aktualnosci/biala-ksiega-dialogu-miedzykulturowego-rady-europy>.
- Bilicki Tomasz. 2000. *Dziecko i wychowanie w pedagogice Jana Pawła II: na podstawie encyklik, adhortacji, wybranych listów i przemówień*. Kraków: Wydawnictwo „Impuls”.
- Borghesi Massimo. 2018. *Jorge Mario Bergoglio. Biografia intelektualna*. Tłum. Dariusz Chodyniecki. Kraków: Wydawnictwo „Bratni Zew”, 179–223.
- Buber Martin. 1992. *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*. Tłum. Jan Doktor. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Buchta Roman. 2022. Europejskie Forum dla Edukacji Religijnej w Szkołach (EuFRES). W *Leksykon katechetyczny*. Red. Jan Kochel, Jerzy Kostorz, 139–141. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Dk:RU. Dialogisch Konfessioneller: Religionsunterricht*. 2020. Wien: Erzbischöfliches Amt für Schule und Bildung.
- Fares Diego. 2014. *Papież Franciszek o kulturze spotkania*. Tłum. Stefan Tuszyński. Kraków: Wydawnictwo „Bratni Zew”.
- Franciszek. 2013. *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*. Kraków: Wydawnictwo „M”.
- Franciszek. 2015. *Encyklika „Laudato si”*. Kraków: Wydawnictwo „M”.
- Gordon Thomas. 1994. *Wychowanie bez porażek w praktyce. Jak rozwiązywać konflikty w dzieciach*. Tłum. Elżbieta Sujak. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Habermas Jürgen. 2005. Religion in der Öffentlichkeit. W *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*. Red. Jürgen Habermas, 125–155. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Jacyniak Aleksander, Płużek Zenomena. 1996. *Świat ludzkich kryzysów*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Jan Paweł II. 1995. Encyklika „Ut unum sint”. W *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, 989–1077. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Koć-Seniuch Genowefa. 2003. Dialog. W *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. 1. Red. Tadeusz Pilch, 688–693. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kubiak Piotr. 2022. Wychowanie religijne w Austrii. W *Leksykon katechetyczny*. Red. Jan Kochel, Jerzy Kostorz, 746–750. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Laudato si`. Action Platform (2.5.2022). <https://laudatosiactionplatform.org>.
- Polska wersja strony EuFRES. (2.5.2022). <https://eufres.org/statut>.
- Sobór Watykański II. Konstytucje – dekryty – deklaracje*. 2002. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Statut des Interdiözesanen Amtes für Unterricht und Erziehung, ABl. D. ÖBK, Nr. 45 vom 1. Mai 2008*. 2008. (5.5.2022). <https://www.uibk.ac.at/praktheol/kirchenrecht/teilkirchenrecht/oebiko/idea.html>.
- Tarnowski Janusz. 1993. *Jak wychowywać?*. Warszawa: Wydawnictwa ATK.

Winiarski Michał. 2003. Dialog międzyludzki. W *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Red. Tadeusz Pilch. T. 1. 693–698. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.